

TÜRK DİLİNİN TARİHİ SÖZ VARLIĞINDAN BİR ÖRNEK (İNCİMEK)

PAŞA YAVUZARSLAN*

Özet: Bu yazıda Türk dilinin tarihî söz varlığında yer alan incimek fiilinin türevleri, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler verilerek tespit edilmeye çalışılmıştır. İncimek fiilinin dönüşlük ekiyle genişletilmiş biçimi olan incin- türevinden hareketle, Türk dilinde geçişsiz fiillerin dönüşlü çatıyla genişletilmiş biçimlerinde görülen söz dizimsel özellikler irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Karşılaştırmalı dil bilimi, incimek fiili, Etimoloji, Çatı.

Abstract: In this article in the research work of Turkish language the use of "equivalence, correspondence and "comparison" terminology has been evaluated in the term of linguistics. Specially in the frame work of historical-comparison in linguistics the base of the verb "incimek" and the morphologic structure has been determined in the contents of historical and modern Turkish languages. In addition to this the syntax of Turkish language the usage of verb under the cover of transitive as well as intransitive has also mentioned

Keywords: Comparative linguistic, Verb incimek, Etymology, Voice.

Türk dilinin söz varlığını konu edinen çok değerli yerli ve yabancı bilimsel çalışma¹ bulunmakla beraber, henüz çağdaş ve tarihî Türk lehçelerinin söz varlığında yer alan pek çok kelimenin *rekonstruksionu* ortaya konulamamış veya *etymonu* tespit edilememiştir. Tarihî Türk dili kaynaklarında geçen ve günümüzde kullanım alanını yitirmiş olan bazı sözlerin ilk biçimlerini açıklamak, Türkolojide oldukça zor bir konudur. Özellikle tarihî söz varlığımızı içeren yazma eserlerimizin pek çoğu bilimsel ölçütler çerçevesinde yayımlanmadığından etimoloji ve leksikoloji çalışmaları da güçleşmektedir. Bunun yanı sıra tarihî ve çağdaş Türk

* Yrd.Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Özellikle Rus Türkolojisinde Türk dilinin söz varlığını işleyen çok önemli çalışmalar bulunmaktadır; bunlardan *Sravniel'no-Istoričeskaya grammatika tjurkskix jazikov-Leksika* (Moskva 1997) adlı yayın son yıllardaki en önemli araştırmadır.

lehçelerinde yer alan söz varlığının tamamını ortaya koyabilmek için şüphesiz yazma eserlerde geçen ve bugün kullanım alanını yitiren her kelime ve gramatikal yapının karşılaştırmalı dil bilimi yöntemi çerçevesinde ortaya konulması gerekmektedir. Biz bu yazıda hem *incimek* fiilinin çağdaş ve tarihî Türk lehçelerindeki varlığını ortaya koymaya çalışacağız, hem de fiilin morfolojik yapısında görülen gramatikal değişimlere değineceğiz. Söz konusu fiilin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimlerine geçmeden önce, *Türk Dili* dergisinde daha önce bu konuda yayımlanan aşağıdaki yazıda, *incimek* fiili hakkındaki görüşler ele alınıp değerlendirilecektir.

Türk Dilinin 591. sayısında “Anlam İyileşmesi ve Kötüleşmesi” başlıklı makalede “1.4. Gücenmek” konu başlığında *gücen-* fiilinin *güce-* şeklindeki geçişli biçiminin varlığını ispatlamak için fiil, aynı çatıda olan *incin-* fiiliyle karşılaştırılmaktadır:

“ ‘gücen-’ ile ‘güce-’in aynı kavramı karşılaması fiilden fiil yapan ‘-n’ dönüşlük ekinin zaman zaman gözardı edilmesiyle açıklanabilir. Tıpkı Türkiye Türkçesinde ‘incin-’ şeklinde kullanılan sözcüğün, Az. ‘incimäk’, Özb. ‘rencimäk’, Trkm. ‘incamak’, Uyg. ‘rancimäk’ biçiminde geçtiği gibi (KTLS, I, 390-391)”.

Yukarıdaki yazıda *incin-* fiilinin diğer Türk lehçelerindeki çatılan verilmiştir. *İncin-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki dönüşlük anlamını kaybederek kullanıldığını açıklamak üzere lehçelerden tanıklar getirilmiştir. Ancak lehçelerden alınan bu tanıklar, o lehçelerin birinci elden kaynakları olan kendi sözlüklerinden değil de, Türk cumhuriyetleriyle gelişen münasebetlerimiz sonucunda, bu kardeş cumhuriyetler arasında olan kültürel, sosyal ve siyasî işbirliklerinde kullanılmak üzere hazırlanan pratik amaçlı *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*²nden alınmıştır. Bu sözlük görüldüğü üzere, Türk lehçelerindeki söz varlığının bağlantılarını ve köklerini belirtme esasında hazırlanmış bir karşılaştırma sözlüğü değil, sadece Türkiye Türkçesinin söz varlığındaki kelimelerin diğer Türk lehçelerindeki karşılıklarını gösteren lehçeler arası bir karşılıklar sözlüğüdür.

Söz konusu yazıda *incin-* fiilini çatı bakımından karşılaştırmak üzere, diğer lehçelerden verilen örneklerle bir göz atalım.

² “Çalışmamız, bir büyük sözlükle sekiz küçük sözlükten oluşmaktadır. Büyük sözlük, bütün Türk lehçelerini bir arada gösteren bir kitaptır. Burada, Türkiye Türkçesindeki bir kelimenin sekiz lehçedeki ve Rusçadaki karşılıkları bir hizada görülebilir. Böylece lehçelerin hepsini birbirleriyle karşılaştırma imkânı doğmaktadır. Bu mukayeseyi yapmak isteyenler veya birden fazla Türk ülkesini gezecek olanlar ana sözlükten faydalanabilirler.” *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* I. Kültür Bakanlığı 1991, s. XI.

rencimák ‘incinmek’ Özb. Bu fiil Farsça “renc” ‘keder, eziyet, üzüntü’ isminden Türkçe +i isimden fiil yapım ekiyle türetilmiş bir kelimedir. Bu durumda Özbekçe *ranci*³- fiilinin Türkçe *incin-* fiili ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Hem köken olarak hem de fonetik olarak iki fiil birbirinden farklı iki söz varlığıdır. O hâlde tek bir kökten türemiş gibi, iki ayrı kökü çatı açısından değerlendirmek doğru olmaz. *ranci-* fiili Özbekçede geçişsiz fiildir, tıpkı Türkiye Türkçesindeki *kan+a-*⁴ fiili gibi. Görüleceği üzere *ranci-* fiili Özbekçede *ranc*(< *Far. renc*) Farsça isim kökünden genellikle isimden geçişsiz fiil türeten *+i/-i* ile türetilmiş bir kelime olduğu için *inci-* fiili ile aynı gramatikal yapıya sahiptir. *inci-* fiilinin Özbekçedeki karşılığı çatı bakımından araştırmacının da belirttiği üzere, *ranci-* fiilidir, zaten başvurduğu sözlükte de *inci-* fiilinin karşılığı anlam ve çatı bakımından *renci-* (doğrusu: *rancimoq*.) diye verilmiştir.

rāncimák⁵ ‘incinmek’ Uyg. krş. **rencimák** ‘incinmek’ Özb.

incin- < **inci-** fiilinin kullanımına Türk dilinin tarihî metinlerinden aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Bu fiile Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Harezmi Türkçesi kaynaklarında yapılan taramalar sonucunda rastlanamamıştır⁶. *incin-* fiili Kıpçak sahası kaynaklarında geçmektedir⁷. Özellikle Türk dilinin söz varlığındaki pek çok kelimenin ilk kaynağı durumunda olan *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye*⁸, bu tür çalışmalar açısından önemli bir yere sahiptir. *incin-* fiilinin ettirgen biçimini bu kaynakta tespit edebiliyoruz:

³ **rāncimoq** (ренжимок): “Бировдан ёки бирор кўнтилсиз иш, ножўя хатти-харакатдан озор чекмок, хафа бўлмок. (*Uzbek Tilining Izoxtli Lugati I (A-R)*, Moskva, 1981, s.614).

⁴ **kanamak** (nsz) *Türkçe Sözlük* (1998), s.1184.

⁵ **renc** F. Güceniklik, dargınlık, kırğınlık, rencide; **rencimek** F. U. Gönül kırılmak, üzümek; **rencitmek** F.U. Üzmek, gönlünü kırmak. [Farsça yerine F., Uygurca yerine U. bak. “Sözlüğün Düzeni”]. Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 1995, s. 332. (Ruşadan Çeviren: Yard. Doç. Dr. İklil Kurban)

⁶ Bu sebeple fiil, Clauson’un etimoloji sözlüğünde yer almaz. Çünkü Clauson. etimoloji sözlüğüne XIII. Yüzyıldan sonraki kaynaklarda geçen kelimeleri almamıştır, *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye*’deki söz varlığına da. ancak kelime daha önceki metinlerde geçmişse gönderme yapmıştır.

⁷ “**inçid-** İncitmek (Gİ, KF, KFT, MS) krş. *inçit-*; *inçin-* İncinmek (GT, KFT, RH); *inçit-* İncitmek (DM, GT, İM, KF, TZ) krş. *incid-* (Prof. Dr. Recep Toparlı-Yard. Doç. Dr. Hanifi Vural-Yard. Doç. Dr. Recep Karatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 111).

⁸ *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fi’l-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK, İstanbul 1945. (çeviren: B. Atalay).

“*incit-* = İncitmek. Bk. öşendir-; -ti 10.b-9. 21b-9. s.178. تقافل: incitti (تقافل انجیتی) [Türkmenler buna “öşendirdi” derler]. s.19.; شوش: incitti.” (انجیتی) (Et-Tuhfet-üz-Zekiyye, s.41.).

Bir başka Kıpçak sahası eseri olan *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*⁹'de *inci-* fiilinin *inçit-* türevi şu örnekte geçmektedir:

“*inçit-* (t): İncitmek. eziyet vermek 297a/1 (1) s.539.; 297a (1) *Tağrı inçitmeğey dervişlerni azuksız çıktuğı için.*” (s.333.)

Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun yayınladığı Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*¹⁰ adlı Kıpçak eserinde ise, *inci-* fiilinin hem *incin-* hem de *incit-* türevleri bulunmaktadır:

“*inçin-* İncinmek 273/8, s.277.; *anası inçinip* (انچینپ) *rüstem-ge ayıttı.* s.136. (*Gülîstan Tercümesi*).

inçit- İncitmek 72/6; 201/7; 46/10; 201/8, s.277. (*Gülîstan Tercümesi*).

“cânever incitmiş (انچتمیشی) yok”. 46 (23b)/10. (*Gülîstan Tercümesi*).

“*haṭā* kıldım seni yazuksız incittim (انچتیم)”. 73(37a)/6.). (*Gülîstan Tercümesi*).

“cânever incitmiş (انچتمیشی) yok”. 46 (23b)/10. (*Gülîstan Tercümesi*).

bir kişi-ni inçitseñ (انچیتسانک) *dağı soñra yüz rāhetiñ* (8) *tigse ol inçitmeğîñ* (انچیتماک) *anuñ yādından kitmes.* 201(101a)/7-8. (*Gülîstan Tercümesi*).

Karamanlıoğlu tarafından *inçin* – ve *inçit-* biçiminde okunmuş bu örneklerin eski yazılı faksimilede imlâları c (ج)'li olup kelimenin türevleri. Kıpçak Türkçesi imlâ geleneğine bağlı olarak /ç/ ile okunmuştur. Örneğin türevleri yer aldığı lehçelerde ve tarihî metinlerde /c/ ile olup, örnek *Gülîstan Tercümesinde incin-* biçiminde yeniden kurulmalıdır. Ancak bu eserde, Arap alfabesi kullanıldığından Türk dilindeki /ç/ ve /c/ ayrımını imlâda göstermek için her zaman ayrı bir işaret kullanılmamıştır.¹¹ Bu sebeple kelimenin daha çok Güney-Batı grubu Türk lehçelerinde geçtiğini dikkate alarak, *incin-* ve *incit-* biçimlerini, Memlûk Kıpçakçasındaki Oğuzcalaşmanın leksikal örnekleri olarak kabul edebiliriz.

⁹ *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*, TDK, Ankara 1992. (hazırlayan: Doç.Dr. Recep Toparlı).

¹⁰ Seyf-i Sarâyî, *Gülîstan Tercümesi (Kitâb Gülîstan bi't-Türkî)*, TDK, Ankara 1989. (hazırlayan: Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu).

¹¹ A.g.e., s. XLII.

Bu fiil, *inci-*, *incit-*, *incin-* biçiminde, *Senglax*'ta da geçmektedir.¹² *Senglax*'ta fiilin imlâsı şöyledir: (اينچيماك) *renciden* 115v/29. (اينچيماك) *rencânden* 116r/12. (اينچينماك) *rencide şoden*. 116r/12-13. Faksimilede /ç/ şeklinde görülen harf /ç/ sesi olmayıp, /c/ ve /i/ seslerini gösteren /ج/ ve /چ/ harflerinin noktaları “üç noktalı” bir işaretle gösterildiği için, ilk bakışta kelimenin imlâsı /ç/ harfiyle yazılmış gibi görünmektedir. Bunun farkında olan Clauson, *inci-* fiilinin türevlerini, *inçit-* ve *inçin-* biçiminde değil, *incit-* ve *incin-* biçiminde okumuştur. Bu türevlerin böyle okunması gerektiğini, eserin bir önceki yaprağında geçen *inci-* fiilinin imlâsı da doğrulamaktadır.

Bir başka önemli kaynak olan Fazılov'un *Eski Uzbek Tili* sözlüğünde, *inci-* kelimesinin *incit-* türevi yer almaktadır. Bu sözlükte yer alan *incimadde* başının çoğu örnekleri, Memluk Kıpçakçası yadigârlarından alınmıştır.

incüt- (инжит-) [Г انجيت] обижать, наносить обиду, причинять огорчение, огорчать, (E. Fazılov, *Eski Uzbek Tili*, Tom I, s.420).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *incin-* fiilinin *inci-* kök biçimi yanında *incit-* ve *inciniş-* gibi çatıları da bulunmaktadır:

incimek: 1. İncinmek. “*Bu kamu ile halimizdir yavuz / Ger incidüğün gitmediyse henüz (Süh. XIV.334)*”. (TTS III, s.2080).

“*Ey Fuzuli incime senden teğafül kılsa yâr / Resmdir kim göstere ahbaba istiğna habip (Fuzuli. XVI. 129)*”. (TTS III, s.2081).

“*Vücadum ney gibi sûrah sûrah olsa ah etmem / Mahabbeten(?) dem urdum incimek olmaz cefalardan (Fuzulî. XVI.350)*”. (TTS III, s.2081).

2. Zahmet çekmek, yorulmak. “*Pes Üveys eyitti: Emek gördünüz, incidiñüz imdi geri dönün kim kıyamet yakundır. (Tez. Ba. XV. 24)*”. (TTS III, s.2081).

inci-: ‘incinmek; (mec.) kötü söz veya hareketle bir kimse kınılmak, üzülmek’ (1442). (Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*).¹³

“*Çün Celâle'd-din işdir bu sözi / İncidi hâfırı vü faldı gözi*” (Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna/1442*).

¹² *Sanglax (A Persian Guide to the Tusrkish Language)*, by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text With an Introduction and Indices, by Sir Gerard Clauson. London 1960, s. 44a.

¹³ Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*. TDK, Ankara. 2001 (Hazırlayan: Prof. Dr. Halil Ersoylu).

incin-: ‘Kınılmak, rahatsız olmak, gücenmek’. *İncinürem dostlar şöhetinden ki yavuz hulqumu eyü gösterürler, ‘aybumı hüner ve kemâl bilürler.* (Mahmûd b. Kādî-i Manyâs, *Gülîstan Tercümesi* /49a).¹⁴

incinişmek: Birbirinden incinmek. “Benimle babam arasında incinişmek ve ben ol hususta yemin eylemek vâki’ olmadı. (Rahat. XVI. 377)”. (TTS III, s.2081).

incitmek: İncitmek. “Bana incinmesi o sevdiğimin niceye dek / Nicebir ya beni incitmek idüp durmaya dek (D.B. XVI.130)”. (TTS III, s.2081).

Radloff, *Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*¹⁵ adlı eserinde kelimenin türevlerini şu şekilde tespit etmiştir:

inci- (v) اِنجِيك (Osm.) 1.получить легкое повреждение, переломъ - eine leichte Beschädigung erleiden, sich etwas brechen (ein Bein, das Schlüsselbien etc.) (Lh. Parmak kemik kol kınılmak) . 2. страдать, терпеть, иметь боль - leiden, Kummer haben Schmerz haben. (Radloff. Tom I/II, s.1453).

incik [اِنجِيك (Osm. Ad.), von inci+k] 1. (Osm.) легкий переломъ, незначительное повреждение - ein leichter Bruch, eine unbedeute verletzung. 2. (Ad.) оскорбление, печаль - die Beleidigung, der Kummer. (Radloff. Tom I/II, s.1453).

incin [اِنجِيِن (Osm.), von inci+n] огорчение, печаль - die Sorge, der Kummer. (Radloff I/II, s.1453).

incin- (v) [Ктп. اِنجِيِنَك (Osm.), von inci+n] печалиться, быть в отчаянии, беспокоиться – sich Kummer machen. in Verzweiflung sein, sich beunruhigen; **incinmiş** оскорбленный, печальный, угрюмый – beleidigt, traurig, verdriesslich. (Radloff I/II, s.1454).

incit- (v) اِنجِيِتَمَك (Osm.), von inci+t] причинить печаль, боль -Kummer verursachen, Schmerzen hervorbringen. (Radloff. Tom I/II, s.1454).

incitme [اِنجِيِتَمَه (Osm.), von incit+me) 1) невылечимая болезнь, водянка, мочеизнурительная болезнь -eine unheilbare Krankheit, die Wassersucht, Zuserkerkrankheit; beni incitme, incitme beni ракь -der Krebs, Krebs Schaden. 2. невыноимая боль -unerträgliches Schmerz. (Radloff. Tom I/II, s.1454).

¹⁴ Mahmûd b. Kādî-i Manyâs, *Gülîstan Tercümesi (Giriş-İncicme-Metin-Sözlük)*, TDK, Ankara, 1993, (Hazırlayan: Doç.Dr. Mustafa Özkan)

¹⁵ Dr. W. Radloff. *Wörterbuches der Türk – Dialekte*, St. Pétersbuurg, 1905.

Bu kelime, Güney-Batı grubunda yer alan çağdaş Türk lehçelerinin sözlüklerinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Özbek Türkçesi diyalektlerinde de kullanılmakta olduğunu bu sahanın sözlüklerinden tespit edebiliyoruz¹⁶.

Bu fiil, Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bugünkü Türkiye Türkçesinin sözlüklerinde bulunmayıp, arkaik biçim olarak eski sözlüklerde yer alan *inci-* fiilinin, Türkmen Türkçesinde *inca-* (< *inci-*) biçimi, kullanımını sürdürmektedir.

incamak (ынжамак): 1. Birinden gövün galmak, gövni degilmek. *Ol yol boyı uzak oylanani için, bütün pikiri garışıp, kimden incayanına, kime igenyenine –de düşünmeyardi, dije özünde bir nerazılık duyardı* («Sovyet Edebiyatı» Jurnalı). 2. Hırap bolup başlamak, ıslanıp başlamak, zayalanmak (et, gök önümler hıkda). 3. Hırluk görmek, azap çekmek, cebir, sütem çekmek. (*Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşgabat-1962, s.785a).

incatmak (ынжатмак): 1. Biriniñ gövnüni galdırmak, gövnüne degmek. *Hezir Veli, oglum, meni incatman, Yene okuvıni etdir sen dövam, Alım bolup yetiş, şol meniñ tamam* («Sovyet Edebiyatı» Jurnalı). 2. Hıraplamak, zayalamak, ıslandırmak (et, gök önümler hıkda). 3. Ez'et bermek, azap bermek, hırlamak. (*Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşgabat-1962, s.785a).

Bu fiilin, Azerî ve Türkiye Türkçesindeki *-n* (dönüşlük) ekiyle genişletilmiş biçimi olan *incin-*, Türkmençe sözlüklerde yer almamaktadır. Türkmen Türkçesinde *inca-* fiili geçişsiz, *incat-* biçimi ise, ettirgendir. Bu durumu, Rusça-Türkmençe ve Türkmençe-Rusça kaleme alınmış iki dilli sözlüklerde de tespit etmek mümkündür.¹⁷

Azerî Türkçesinin yazı dili ve ağızlarında kullanılmakta olan *inci-* fiilinden türemiş gövdeler de bulunmaktadır.¹⁸

¹⁶ **incimoq** (инжимок): *диал. Ранжимок.; incitmoq* (инжитмок) **инжимок** *фл. орт. н. (Uzbek Tilining İxohli Lugati I (A-R), Moskva, 1981, s.328). incit- (**инжит-**) *vb.* To upset, hurt, offend. Уни инжитма!, don't upset him!, (*Uzbek-English Dicionary*, (Compiled by Natalie Waterson), Oxford University Press 1980, s.44).; **инжимок** *обл. сл. ранжитмок. (?) инжилмок* *обл.* обижаться; огорчаться, печалиться. *vb.* (*Узбекско-Русский Словарь. Академия Наук Узбекской ССР Институт Языка и Литературы им. А. С. Пушкина, Москва-1959, s.179a).**

¹⁷ **incutmak** [ынжытмак] обидеть. *сов.* кого-что 1. (нанести обиду); **incamak** [ынжамак] обидеться, *сов.* на кого-что. (*Russko-Turkmenkiy Slovar'*, Moskva 1956, s.396). ; **incatmak** [ынжатмак] *понуд. от* ынжамак 1. огорчать; обижать: 2. допускать порчу (*продуктов*). (*Turkmenko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968, s.771).

¹⁸ **inciklik**, **incime**: обидла.; **incümetek**: обидеть.; **incimek**: обидеться.; **inciden**: обидный.; **(tez) incime**: обидчивость.; **(tez) inciyen**: обидчивый.; **(adam) inciden**: обидчик.;

incimek (инжимәк) f. 1. Eziyyet çekmek, ağrı hiss etmək. *Éşgin yolunda gäm véra üz, aşıg incimez. S.Â. Şirvânî. Varlığını hiss étmirdi, çünkü ona daş deydikde béle, déyesen, incimir ve gırçınmırdı. M.S. Ordubadi İncimiş, yorulmuş Gülara artıg harayının héç bir yére çatmayacağıını görüp ala gözlerinden yaş elemeye başladı. E. Veliyév. 2. Küsmek, gelbi gınlmaq, sınımaq. Néylemişem incinibsen; yéne, éy Gülbeden, menden? G. Zakir. Ancag basıgızı, uzun sözün gırası, biz sende incimişik. C. Cabbarlı...vb. (Azərbaycan Diliinin İzañly Luğəti, П.чилд д-ј, Елм Нəşријјаты, Бақы-1980, s.413b).*

incinmek (инжинмәк) (Klas.). *baş. incimek* (инжимәк). *Gérçek möhübbe cövrü cefa çünkü yar éder; Néuçün cefadan incine, gemden melul ola. Nesimi. İncinme ki, sende oldu tegsir. Mesihî. Mende incinipdir ol üzü alım; héç bilmenem könlün ta ne ile alım. Aşıg Magsud. (Azərbaycan Diliinin İzañly Luğəti, П.чилд д-ј, Елм Нəşријјаты, Бақы-1980, s.413b).*

incitmek (инжитмәк) f. 1. Eziyyet vérmek, ezab vérmek, işkence étmek. *Nebi özünden sonra Méhdini incideceklerini düşünür. « Gaçag Nebi». // Yormaq, elden salmaq, üzmek. Koroglu iltimas éyler; Bala, incitme Giratı! «Koroglu».*

2. Ağırtmaq, eziyyet vérmek. [Harun:] *İncidir yaralarım, yoğdur ümidim özüme. Y. Hacıbeyov. ..Ayaglarım yalın olduğuna göre, yolun guru kesekleri meni incitdi ve men de üst terefde tapdalanmamış bir cığıra düşdüm. A. Divanbeyoğlu.*

3. Narahat étmek, narahatlığına sebep olmaq. *Bundan savayı, Bahadırı inciden o oldu ki, vaflında gédir Tiflise catmayacagdır. N. Nerimanov. Hava sakit olduğundan teyyaremiz süzüb gédir, héç kesi incitmirdi. M. İbrahimov.*

4. Küsdürmek, hətirini gırtmaq, gelbine toğunmaq, narazı salmaq. *Şekilleri çekmek ceñetinden min doguz yüz doğsan doguz Mollanı özümüzden incitmişik. C. Memmedguluzade. Feget seni burada yalnız bir kelme ile incideceyem.. H. Nezerli. Osa ömrü boyunca incitmedi bir keci. B. Vahabzade. (Azərbaycan Diliinin İzañly Luğəti, s. 413b).*

incişmek (инчишмәк). *garş. Bir birinden incimek, küsüşmek, araları deymek. (Azərbaycan Diliinin İzañly Luğəti, s. 414a).*

(*adam*) *inciden* (*kadın*): обидчица.; *incidilmek*: обижаться.; *incidilmiş*: обиженный.. (Русско-Азербайджанский Словарь. Азербайджанский Филлал Академин Наук ССР Институт Литературы и Языка им. Низами. Баку-1943. s. 31).

inci- ‘danılmak, incinmek’ 510.s. “*Alhas çemen adlı menzile düşüb dincelmeli oldular. Oraya kimi Necefhan ğızı danışdırmadı. Necefhan béle fikir éledi ki, ğıza el vursam ğız menden inciye, ...*” (Ehliman Ahundov (Derleyip Düzenleyen), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Türk çeviriyazısına aktaran, “Giriş” ve Sözlük” bölümlerini yazan Semih Tezcan), 2. Baskı, TDK, Ankara 1994, 314/28).

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere, Çağdaş Türkiye Türkçesinin söz varlığında *incin-* ve *incit-* biçimlerinde yaşayan arkaik *inci-* kökünün Azerî Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesindeki gibi *inci-*, *incin-*, *inciş-*, *incit-* biçimleri varlığını devam ettirmektedir. Azerî Türkçesi sözlüğünde *inci-* fiili, çatı bakımından *incin-* fiili ile eş konumda gösterilmiştir.

inci- fiili çeşitli türevleriyle, Batı Türkçesinin Irak’ta konuşulan ağızlarında da kullanılmaktadır:

“**incig-incipik** ağrı, sızı, acı **incigi olmağ** ağrısı olmak.; **incimeğ** ağrımak.; **incinmeğ** 1) kınılmak (birisinden). 2) ağrımak (yara).; **incitmeğ** ağrıtmak (yara veya hastalık).” (Habib Hürmüzlü, *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yayını, İstanbul 2003, s.206).

Türk lehçelerinin söz varlığını içeren ve Türk dilinin temel sözlüklerinden biri olan Hüseyin Kâzım Kadri’nin sözlüğü¹⁹nde kelimenin değişik biçimleri yer almaktadır:

incimek (اينچماك) [indjíméq] Çağatay- lâzım- İncimek, müteallim ve muhtarip olmak; gönli kalmak. dil-âzürde olmak. **incipik** -sıfat- müteallim, dil-âzürde. (H. K. Kadri, *Türk Lügati I*, s. 456).

incimek (اينچيمك) [indjíméq] Azeri- mutâvaat- İncinmek, kınılmak, hâtır-mânde olmak. incitmek, incidmek- müte’addi- incitmek, kırmak, münkesirü’l-hâtır etmek. (H. K. Kadri, *Türk Lügati I*, s. 457).

Türkiye Türkçesinin Osmanlı sahasında en önemli ve kapsamlı sözlüğü olan *Kâmûs-ı Türkî*’de bu kelimenin *incin-* şekli geçmez ve kelime bugünkü anlamıyla bu sözlükte yer almaz.

incitmek (اينچيتمك) ft. 1. Dokunmak, ilişmek. 2. Can acıtmak, elem vermek, eza ve cefa etmek: Uslu çocuklar hayvanları incitmezler. 3. Hatır kırmak, dilgîr etmek: Aptal adamdır incitmeyin. 4. Ağrılı veya yaralı bir uzva dokunup ağrıtmak: Kolumu, çubanımu incitmeyiniz. 5. Vurmak ağrıyacak bir hâle getirmek, yara ve bere olmadığı hâlde ağrıtmak: Attan düşüp kolunu, bacağımu incitmiş. // **incitme beni**= Seretân hastalığı.

¹⁹ Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, I.c., İstanbul 1927.

Kâmûs-ı Türki'de fiilin *inci-* ve *incin-* biçimi yer almaz, ancak bu sözlükten daha önce kaleme alınmış *Lehce-i Osmânî*'de fiilin *inci-*, *incin-*, *incit-*, *incitme* ve *incitici* türevleri yer almaktadır:

incimək (اينچيمك) Te'ellüm, teessür etmek, kol, parmak kemik çıkmak, kırılmak, incizâm, şikest olmak, âzürde olmak. (*Lehce-i Osmânî*, s.117).

incinmek (اينچينمك) İnkisar, infial, sakat olmak, şikeste-hatır, kırılmak, gücenmek, hatır-mânde. (*Lehce-i Osmânî*, s.117).

incitmek (اينچيتمك) Elem vermek, gücendirmek, kırmak. Nakîsa îrâs etmek, dokunmak, zarar etmek, bir unsuru kırmak, kasm. Eza, cefa, îlâm etmek (*Lehce-i Osmânî*, s.117).

Ayrıca sözlükte bu fiilden türemiş **incitici** (اينچيديجي s.117.) ve **incitme** (اينچيته s.117.) türevleri de yer almaktadır.

Sonuç olarak, **güce-** fiili geçişli olup söz diziminde daima belirtme durumu yüklenmiş bir isimle kullanılmaktadır.²⁰ Geçişli bir fiilin *-n-* ekini almasına rağmen belirtme durumu yüklenmiş bir isimle kullanılması bu ekin işlevini kaybettiğinin göstergesi olarak görülse de, Kâşgarlı Mahmud, bu fiilin hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanıldığını ifade etmiştir.²¹

Oysa Kâzım Kadri'nin sözlüğünde ve diğer örneklerde de görüleceği üzere *inci-* fiili geçişsiz olup bugünkü yazı dilinde ettirgen ve dönüşlü çatı biçimlerinde kullanılmaktadır. *güce-* fiili tarihî metinlerde geçişli olarak kullanılmakta olup bugünkü yazı dilinde dönüşlü (*gücen-*) ve ettirgen (*gücendir-*) şeklinde Türkçenin sözvarlığında yer almaktadır. İncelenmesi gereken bir başka husus ise, Türkçede geçişsiz fiillerin, dönüşlü çatıya dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği konusudur.

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere, bugünkü Türkiye Türkçesinde *incin-*, *incit-* biçimleriyle kullanılan bu fiilin tarihî dönem metinlerinde *inci-* biçimi tespit edilebilmektedir. Hatta Osmanlının son zamanlarına kadar Türkiye Türkçesinin söz varlığında yer alan bu biçim (krş. *Lehce-i Osmânî*), bugünkü yazı dilinde kullanım alanını yitirmiştir. *inci-* fiilinin geçişsiz fiil özelliğini *-n-* çatı ekli biçimi olan *incin-* türevi

²⁰ **küçe:- (güce:-)** Den. V. fr. I küç; 'to oppress, use violence towards (someone Acc.) (Clouston, 1972, s.695).

²¹ "at kücendi" = "ای فترت قوه الفرس من الحمل الثقيل" ve "ol anıç tawann kücendi" = "لازم و هنامتعد" (Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati't-Türk*. Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 345). Buradan da anlaşılacağı üzere Kâşgarlı, birinci örneğin geçişsiz, ikinci örneğin ise, geçişli olduğunu belirtmektedir.

yüklenmiştir. Ancak bu fiilin köken olarak Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki *renc+i-* ya da *rânci-* fiiliyle hiç bir ilgisi yoktur. Yukarıda da değindiğimiz üzere karşılaştırma Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin söz varlığındaki *renci-* fiiliyle değil de, Türk dilinin tarihî lehçelerinde yer alan *inci-* köküyle ya da diğer Türk lehçelerinin birinci el kaynaklarından alınan örneklerle yapılmalıydı. Bu tür karşılaştırma çalışmalarında alanı ve konunun türünü sınırlamak ve belirlemek önemlidir, bir fiilin çatısı karşılaştırılırken -anlam yönü ve kullanımı hariç- fiil ses değişmelerine uğramış olsa bile aynı kök üzerinde olmalıdır. Yoksa alıntı bir ismin Türkçe eklerle genişletilmiş biçiminden oluşan bir fiille, Türkçe fiil kökünü morfolojik olarak karşılaştırmak bu örnekte de olduğu üzere yanılığlara sebep olur.

Kaynaklar

- Dr. W. Radloff, *Wörterbuches der Türk- Dialekte*, St. Pétersbuurg, 1905.
- Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 1995, (Ruşçadan Çeviren: Yard. Doç. Dr. İklil Kurban).
- Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fi'l-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK, İstanbul 1945. (çeviren: B. Atalay).
- Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati*, I.c., İstanbul 1927.
- İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*, TDK, Ankara 1992. (hazırlayan: Doç. Dr. Recep Toparlı).
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
- Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*, TDK, Ankara 2001 (Hazırlayan: Prof. Dr. Halil Ersoylu).
- Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, *Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK, Ankara 1993, (Hazırlayan: Doç.Dr. Mustafa Özkan).
- Russko-Turkmenskiy Slovar'*, Moskva 1956.
- S.G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- Sanglax(A Persian Guide to the Tusrkish Language)*, by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text With an Introduction and Indices, by Sir Gerard Clauson, London 1960.
- Seyf-i Sarâyî, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, TDK, Ankara 1989. (hazırlayan: Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu).
- Turkmensko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

Türkçe Sözlük, I-II.c., Haz. İsmail Parlatır-Nevzat Gözaydın-Hamza Zülfikar vd., Ankara: Türk Dil Kurumu 1998.

Uzbek Tilining İzoxli Lugati I (A-R), Moskva 1981.

Uzbek-English Dictionary, (Compiled by Natalie Waterson), Oxford University Press 1980.

Русско-Азербайджанский Словарь. Азербайджанский Филиал Академии Наук ССР Институт Литературы и Языка им. Низами, Баку 1943.

Узбекско-Русский Словарь. Академия Наук Узбекской ССР Институт Языка и Литературы им. А. С. Пушкина, Москва 1959.